

8. Ki mit érdemel meg?

J. Sandel: Arisztotelész

Mi igazságos? ... és mi nem?

Callie Smartt népszerű első évfolyamos diáklány vezérszurkoló volt a nyugat-texasi Andrews középiskolában. Az a tény, hogy Little-kórban (születéskori agybénulásban) szenvedett, és csak kerekesszékkal tudott mozogni, nem csökkentette a lelkesedést, amit túláradó és vonzó jelenléte az oldalvonalon a futballjátékosokból és a szurkolókból kiváltott a különböző középiskolási versenyeken. Ám a szezon végén Callie-t kirúgták a vezérszurkolói csapatból.¹

Néhány más vezérszurkoló és szülei követelésére az iskolai vezetőség közölte Callie-val: a következő évben ahhoz, hogy bekerüljön a vezérszurkolók csapatába, neki is, mint mindenki másnak, részt kell vennie azokon a kemény gimnasztikai edzéseken, amelyeken spárgát és más akrobatikus elemeket gyakorolnak a résztvevők. A mozgalmat Callie részvétele ellen a csapatvezető vezérszurkoló édesapja vezette. Állítása szerint aggódott a kislány biztonsága miatt. Ám Callie édesanyja azt gyanította, hogy az egész ügy mögött egyszerűen a Callie vezérszurkolói sikere miatt érzett irigység állt.

Callie története két kérdést vet fel. Az első a méltányossággal kapcsolatos. Vajon megkövetelhető-e, hogy Callie részt vegyen a tornaedzéseken, vagy ez, figyelembe véve az állapotát, méltánytalan? E kérdés megválaszolható például úgy, hogy megnézzük, van-e szó diszkriminációról; feltételezve, hogy Callie jól végzi a dolgát, kizárható-e a csapatból csak azért, mert önhibáján kívül fizikai korlátai miatt nem képes részt venni a tornagyakorlatokban?

Ám a diszkriminációs módszer nem nagyon segít, mert pontosan a vita lényegét érinti, tudniillik mit jelent, hogy valaki vezérszurkolóként jól végzi a dolgát. Callie ellenfelei szerint a jó vezérszurkoló képes megcsinálni a spárgákat és más akrobatikus gyakorlatokat.

Végül is ez a módja annak, ahogy hagyományosan a vezérszurkolók lelkesítik a tömeget. Callie támogatói szerint ez a megközelítés összekeveri a vezérszurkolás célját a módszerrel, amivel ezt a célt a vezérszurkoló eléri.

A vezérszurkolás lényege, hogy erősítse az iskolai összetartozás érzését, és lelkesítse a szurkolókat. Amikor Callie kerekesszékevel fel s alá száguldozik az alapvonalon, és szélesen mosolyogva integet a pomponjaival, nagyon is jól végzi vezérszurkolói feladatait – tudniillik lelkesíti a tömeget. Így aztán hogy meghatározzuk, melyek a szükséges adottságok, azt kell eldöntenünk, mi a lényeges a vezérszurkolásban, és mi esetleges.

A második kérdés, ami Callie története kapcsán felmerül, a nehezteléssel kapcsolatos. Mi lehetett a csapatvezető vezérszurkoló apjának nehezítése mögött? Miért zavarta őt Callie jelenléte a csapatban? Az ok aligha lehetett az, hogy bántotta őt, amiért a lánya nem kerül a csapatba, hiszen már csapattag volt. Az sem, hogy irigykedett volna valakire, aki jobb tornász, mint a lánya, hiszen Callie esetében erről szó sem lehetett.

Az én elképzelésem a következő: talán azt gondolhatta, hogy ha Callie olyan elismerésben részesül, amit nem érdemel meg, valahogy az egész gúnyt űz az ő lánya vezérszurkolói teljesítményéből. Ha valaki egy kerekesszékesben ülve is lehet nagyszerű vezérszurkoló, akkor a spárgázó és más akrobatikus mutatványokat végző lányok elismerése valahogy leértékelődik.

Ha Callie lehet vezérszurkoló, mert fogyatéka ellenére képes azokat az erényeket csillogtatni, amelyek ehhez a szerephez szükségesek, ez valamennyire fenyegetést jelent a többiek elismerése szempontjából. A gimnasztikai teljesítmény, ami a többi vezérszurkoló sajátja, immáron nem tűnik lényegesnek ahhoz, hogy valaki kiváló vezérszurkoló lehessen, ez csupán az egyik lehetséges módja a tömeg lelkesítésének. Bár a csapatvezető vezérszurkoló édesapjának viselkedése nagyvonalúnak egyáltalán nem nevezhető, de azért pontosan érzekelte, hogy mi forog kockán. Egy társadalmi gyakorlat, amely céljában és az érte kapott elismerésben addig a pillanatig rögzítve volt,

Callie-nak köszönhetően újraértelmezésre került. Callie megmutatta ugyanis, hogy nem csak egyféleképpen lehet „vezérszurkolni”.

Vegyük észre az összefüggést a méltányossággal kapcsolatos első, illetve az elismeréssel, valamint a nehezteléssel kapcsolatos második kérdés között. Ahhoz, hogy igazságosan állítsuk össze a vezérszurkolói csapatot, döntenünk kell a vezérszurkolás természete és célja ügyében. De a vezérszurkolás lényegének meghatározása vitát vált ki, mivel azzal jár, hogy meg kell vizsgálnunk a különböző érveket a tekintetben, milyen tulajdonságok érdemelnek megbecsülést; egyébként nem leszünk képesek eldönteni, milyen kvalifikációk szükségesek a feladat elvégzéséhez. A vezérszurkolás célját illetően részben azt kell eldöntenünk, hogy szerintünk milyen képességek érdemelnek elismerést és jutalmat.

Ahogy ez az eset megmutatta, az olyan társadalmi gyakorlatoknak, mint a vezérszurkolás, többféle célja van: maga a feladat (vezérszurkolás csapatban) és az azzal járó elismerés, példamutatás (bizonyos teljesítmények és erények ünneplése). Amikor egy iskola vezérszurkolókat választ, nem csupán az iskolai összetartozás érzését akarja erősíteni, de döntést hoz a tekintetben is, hogy milyen képességeket és teljesítményt állít diákjai elé elismerésre méltó és követendő példaként. Ez magyarázza, hogy miért volt a vita annyira heves. És magyarázza azt is, ami egyébként nehezen érthetőnek tűnik, hogy azok, akik már bekerültek a csapatba (és a szüleik) miért érezték úgy, hogy személyesen érintettek Callie csapatba kerülésének ügyében. Ezek a szülők azt akarták, hogy azok a hagyományos vezérszurkolói erények nyerjenek elismerést, amelyekkel az ő lányaik rendelkeztek.

Igazságosság, telosz és megbecsülés

Ha a nyugat-texasi kalamajkát a vezérszurkolói csapat körül ebben a fényben vizsgáljuk, valójában egy rövid kurzust vettünk Arisztotelész igazságosságelméletéből. Arisztotelész politikai filozófiájának két központi eleme van, és mind a kettő szerepel a Callie-esetben:

1. Az igazságosság teleológiai. Ahhoz, hogy meghatározzuk, kinek van igaza, először az adott társadalmi gyakorlat *teloszát* (lényegi természetét, célját) kell meghatároznunk.

2. Az igazságosság a megbecsülésről (is) szól. Amikor valamely gyakorlat *teloszáról* gondolkodunk vagy vitatkozunk, legalább részben arról is gondolkodunk, illetve vitatkozunk, hogy milyen erényeket ismerjen el és jutalmazzon az adott gyakorlat.

A kulcs Arisztotelész etikájának és politikai filozófiájának megértéséhez, hogy látnunk kell a két megfontolás jelentőségét és a köztük lévő összefüggést.

Az igazságossággal foglalkozó modern elméletek megpróbálják elválasztani a méltányossággal és a jogokkal foglalkozó kérdéseket a megbecsüléssel, az erénnyel és az erkölcsi érdemmel kapcsolatos érvektől. Az igazságosság olyan elveit keresik, amelyek a célok tekintetében semlegesek, és amelyek lehetővé teszik, hogy az emberek céljaikat önmagukért válasszák és valósítsák meg. Arisztotelész (i. e. 384–322) nem gondolta, hogy az igazságosság ebben az értelemben semleges lehet. Ő úgy vélte, hogy az igazságosságról szóló viták óhatatlanul a megbecsülésről, az erényről és a jó élet természetéről szólnak.

Ha megértjük, Arisztotelész miért gondolta: az igazságosság és a jó élet összefügg, az segíteni fog bennünket abban, hogy azt is megértsük, valójában mi a tétje azoknak az erőfeszítéseknek, amelyek ezt a kettőt megkísérlik szétválasztani.

Arisztotelész számára az igazságosság azt jelenti, hogy az embereknek megadjuk, amit érdemelnek, ami jár nekik. De mi jár egy embernek? Mi az érdem megfelelő alapja? Ez attól függ, minek az elosztásáról van szó. Az igazságosság két tényezőt foglal magában: „az igazság valami olyan, ami valakire vonatkozik”. Ezenkívül általában azt mondjuk, hogy „valamelyes egyenlőség, ami az egyenlőknek kijár”.²

Ám itt egy nehéz kérdésbe ütközünk: milyen vonatkozásban egyenlők? A válasz attól függ, minek az elosztásáról van szó, és milyen erények kapcsolódnak azokhoz a dolgokhoz.

Tételezzük fel, hogy fuvolákat osztunk szét. Kik kapják a legjobb fuvolákat? Arisztotelész válasza: a legjobb fuvolások.

Az igazságos elosztás az, ami az érdem szerint történik, ez viszont a kiválóság alapján határozható meg. A fuvolajáték esetében a releváns érdem a jó fuvolajáték. Igazágtalan lenne bármilyen más alapon különbséget tenni, mint mondjuk gazdagság, születési előjogok, fizikai szépség vagy szerencse (például lottó) alapján.

„Ha valaki kimagaslik ugyan a fuvolázás művészetében, de nagyon is alant marad származás és szépség tekintetében, s ha még ha ezen kiválóságok (...) mindegyike nagyobb adomány is, mint a fuvolázás művészete, (...) mégis neki kell juttatni a kiemelkedően jó fuvolát.”³

Van valami vicces abban, hogy egészen különböző dolgokban megnyilvánuló kiválóságokat hasonlítunk össze. Igazán nincs is értelme annak, hogy feltegyünk egy ilyen kérdést: „Szebb vagyok, mint amilyen jó lacrosse- (labdajáték – *a fordító megjegyzése*) játékos ő?” Vagy: „Nagyobb baseballjátékos volt Babe Ruth, mint amilyen drámaíró Shakespeare?” Ilyen kérdéseket legfeljebb csak a konyhaasztal körül ülve vetünk fel. Arisztotelész álláspontjának a lényege, hogy amikor a fuvolákat szétosztjuk, akkor nem a leggazdagabbat, nem a legszebbet, még csak nem is az összességében legjobb embert keressük, hanem egyszerűen a legjobb fuvolajátékost.

Ez az elgondolás tökéletesen ismerős. Számos zenekar a meghallgatásokat úgy folytatja le, hogy a jelölt függöny mögött játszik, így aztán a zene minőségét mindenfajta előítélet vagy zavaró mellékkörülmény kizárásával lehet megítélni. Ám Arisztotelész érvelése kevésbé ismerős. Mondhatnánk, kézenfekvő, hogy a legjobb fuvolajátékosok kapják a legjobb fuvolákat, mert így áll elő a legjobb zene, ami által a hallgatóság jobb helyzetbe kerül. Ám Arisztotelész nem így gondolkodik; szerinte a legjobb fuvolákat azért kell a legjobb fuvolásoknak adni, mert a fuvolák létének az az értelme, hogy a lehető legjobban játszanak rajtuk.

A fuvolák létének értelme tehát, hogy nagyszerű zenét produkáljanak. Aki e cél realizálására a leginkább képes, annak kell adni a legjobb fuvolát.

Természetesen igaz, hogy ha a legjobb zenész kapja a legjobb hangszert, az azzal a kellemes mellékkövetkezménnyel is jár, hogy ennek révén áll elő a legszebb zene, amit mindenki élvezni fog, azaz előállítjuk a legnagyobb számú ember számára a legnagyobb boldogságot. Ám fontos látnunk, hogy Arisztotelész érvelése túlmegy ezen a haszonelvű gondolkodáson.

Az ő eszmefuttatása, ami kapcsolatot teremt egy dolog létének célja és a dolog megfelelő elosztása között, tipikus példája a teleologikus gondolatmenetnek (a teleologikus jelző a görög *telosz* szóból származik, amelynek a jelentése: „cél”). Arisztotelész azt állítja, hogy ha meg akarjuk határozni valamely dolog igazságos elosztásának módját, meg kell vizsgálnunk az elosztandó dolog létezésének célját.

Teleologikus gondolkodás: tenispálya és Micimackó

A teleologikus érvelés mint eszköz furcsának tűnik, ha az igazságosságról akarunk gondolkodni, ám valamennyire mégis elfogadható. Tételezzük fel, el kell döntenünk, hogy milyen módon biztosítsunk hozzáférést egy egyetemi tenispályához. Dönthetünk úgy, hogy magas pályahasználati díjat állapítunk meg, és ezzel előnyben részesítjük azokat, akik a legtöbbet tudnak fizetni érte. Vagy előnyben részesíthetjük az egyetemi „nagyágyúkat”, mondjuk az egyetem rektorát vagy professzorait. Ám tételezzük fel, hogy két kiváló tudós meglehetősen rosszul játszik, alig tudják átütni a labdát, amikor az egyetemi teniszcsapat tagjai megjelennek, és szeretnék használni a pályát. Az ember hajlik arra, hogy azt mondja, a professzorok menjenek el egy kevésbé frekvenciált pályára, hogy a csapattagok használhassák a legjobb pályát. És azt is gondolhatjuk, hogy a kiváló játékosok mérkőzése sokkal jobb felhasználása a tenispályának, mintha közepes játékosok játszanak rajta.

Vagy mondjuk, egy Stradivari-hegedűt árvereznek, és egy gazdag gyűjtő többet kínál érte, mint Itzhak Perlman. A gyűjtő a hegedűt a nappali szobájában szeretné kiállítani. Az ember hajlik arra, hogy ezt végső soron valamilyen veszteségnek, sőt igazságtalanságnak

tekintse; nem azért, mert az aukció igazságtalan volt, hanem mert a végeredmény nem helyénvaló. E gondolatmenet mögött az a teleológiai érv húzódhat meg, hogy a Stradivari létezésének az a célja, hogy játszanak rajta, és nem az, hogy kiállítsák.

Az ókorban a teleológiai gondolkodás elterjedtebb volt, mint manapság. Platón és Arisztotelész azt gondolták, hogy a tűz azért tart felfelé, hogy az égbe, a természetes otthonába jusson, a kövek pedig azért esnek le a földre, mert oda tartoznak. A természetről úgy gondolkodtak, mint valamiről, amelyben értelmes rend uralkodik. A természet és benne a mi helyünk megértéséhez az szükséges, hogy megértsük létezésének célját, lényegi értelmét.

A modern tudományok megjelenésével a természetről immáron nem gondolkodunk úgy, mintha létezésének értelmes rendje lenne. Ezzel szemben a természeti jelenségeket mechanikai alapon, a fizika törvényeinek segítségével magyarázzuk. Manapság naivnak, antropomorfnek tartjuk, ha valaki ezeket a dolgokat létezésük céljával, értelmével magyarázza. E fordulat dacára a kísértés, hogy a dolgokat teleologikusan elrendeztettek, a maguk teljességében célszerűnek lássuk, nem teljes egészében veszett ki gondolkodásunkból. Ez a szemlélet különösen a gyermekekben maradt fenn, akiket arra tanítunk, hogy a világot ne ilyennek lássák. Erre akkor figyeltem fel, amikor a gyermekeim kicsik voltak, és én A. A. Milne *Micimackóját* olvastam nekik. A történet a természetet egy kisgyerek szemével látatja, amelyet az értelem és a cél éltet és tesz örömtelivé.

A könyv elején Micimackó az erdőben sétálva egy nagy tölgyfához érkezik. A fa tetejéről „hangos döngicsélés és zümmögés” ütötte meg a fülét.

„Micimackó letelepedett a fa alá; mancsai közé fogta a fejét, és gondolkodni kezdett.

Így kezdte: »Ez a döngicsélés jelent valamit. Olyan nincs, hogy csak döngicsélés van meg zümmögés, és az nem jelent semmit. Ha döngicsélés van meg zümmögés, akkor ez azt jelenti, hogy valaki vagy valami döngicsél, illetve zümmög, és amennyire az én műveltségem futja, az egyetlen elképzelhető ok, ami valakit döngicsélésre,

illetve zümmögésre indíthat, abban a tényben leli magyarázatát, hogy az illető egy méhecske.«

Azután még hosszasan gondolkodott, és így fejezte be:

»Ami pedig azt illeti, ha valaki már méh, ezt a minőségét arra szokta használni, hogy mézet készítsen.«

Ezek után felállt, és így szólt:

»A mézkészítésnek pedig egyetlen értelmes okát és célját abban látom, hogy én a mézet megegyem.«

És már kapaszkodott is a fára.”⁴

Ahogy Mackó a maga gyerekes módján elmélkedik a méhekről, az jó példája a teleologikus gondolkodásnak. Mire felnövünk, legtöbben már kinőjük, hogy a természeti világra így tekintünk, nem gondolva azt, hogy az valami kedves, ám régimódi dolog. És miután a tudományban elutasítottuk a teleologikus gondolkodást, hajlunk arra, hogy a politikában és az erkölcs terén is így tegyünk. Ám a társadalmi intézmények és a politikai gyakorlat terén nem olyan könnyű kiiktatni gondolatmenetünkben a teleologikus logikát. Ma már egyetlen tudós sem olvassa vagy veszi komolyan Arisztotelésznek a biológiával vagy a fizikával foglalkozó írásait. Ám az etikát és a politikatudományokat tanulmányozók továbbra is olvassák és elgondolkoznak Arisztotelész erkölcsi és politikai filozófiáján.

Mi egy egyetem telosza?

A pozitív diszkrimináció körüli vitát újra lehet fogalmazni olyan feltevések között, amelyek Arisztotelésznek a fuvalakkal kapcsolatos gondolatmenetére rímelnék. Azzal kezdjük, hogy az igazságos elosztás kritériumait próbáljuk megtalálni: „Ki jogosult arra, hogy felvegyék?” E kérdéssel foglalkozva rájövünk, hogy valójában ezt kérdezzük: „Mi egy egyetem létezésének célja, a *telosza*?”

Ahogy ez gyakran előfordul, a *telosz* nem magától értetődő, hanem vitatható. Néhányan úgy gondolják, az egyetemek feladata a tudásbeli kiválóság előmozdítása, ezért a felvétel kizárólagos szempontja csak az lehet, hogy a felvételiző várhatóan milyen tanulmányi

teljesítményre képes. Mások szerint az egyetemek bizonyos társadalmi célokat is szolgálnak, és ezért a felvételi kritériumok között például szerepelnie kell annak is, hogy a jelölt várhatóan mennyire képes vezető szerepet betölteni egy sokszínű társadalomban. Úgy tűnik, az egyetem *telos*ának tisztázása fontos előfeltétele annak, hogy képesek legyünk meghatározni a felvételi kritériumok megfelelő rendszerét. Ez rámutat az igazságosság teleologikus aspektusára az egyetemi felvételi rendszerében.

Az egyetem létezésének célja körül zajló vita szoros kapcsolatban van a megbecsülés kérdésével: milyen eredményeket és kiválóságokat ismerjen el és jutalmazzon megfelelőképpen az egyetem? Akik azt gondolják, hogy az egyetem létezésének egyetlen célja a tudásbeli kiválóság ünneplése és jutalmazása, valószínűleg elutasítják a pozitív diszkrimináció intézményét, míg azok, akik úgy vélik, létezésüknek az is célja, hogy elősegítsék bizonyos társadalmi ideálok megvalósulását, valószínűleg egyetértenek vele.

Az, hogy az egyetemekről – a fuvolákról, a vezérszurkolókról – szóló vita természetesen ide torkollik, alátámasztja Arisztotelész álláspontját: a viták az igazságosságról és arról, mi a helyes, gyakran a társadalmi intézmény céljáról, *telos*áról szólnak, amely viszont tükrözi az egymással versengő koncepciókat a tekintetben, hogy az egyetemek milyen eredményeket becsüljenek meg és jutalmazzanak.

Mit tehetünk, ha az emberek nem értenek egyet a kérdéses tevékenység *telos*át, célját illetően? Lehet-e egy társadalmi intézmény, egy egyetem *telos*áról, céljáról úgy gondolkodni, hogy az egyszerűség kedvéért az nem más, mint amit az alapító hatóság vagy irányító testület megállapít a számára?

Arisztotelész szerint lehetséges egy társadalmi intézmény *telos*áról gondolkodni. Ezek lényege nem egyszer s mindenkorra adott, de nem is függhet kizárólag valakinek a véleményétől. (Ha a Harvard Egyetem létezésének célja az lenne, aminek alapítói szánták, akkor elsődleges feladata még mindig kongregacionalista lelkészek képzése lenne.)

Hogyan lehet tehát egy társadalmi gyakorlat létezésének céljáról gondolkodni, ha nincs egyetértés e tekintetben? És mi a szerepe a megbecsülésnek és az erénynek? Arisztotelész leginkább időtálló válaszai e kérdésekre a politikával kapcsolatos fejtegetéseiben találhatók.

Mi a politika célja?

Amikor napjainkban az igazságos elosztásról vitatkozunk, leginkább a jövedelem, a vagyon és a lehetőségek igazságos elosztásával foglalkozunk. Arisztotelész az elosztásról nem elsősorban a pénz, sokkal inkább a hivatalok és a megbecsülés tekintetében gondolkodott. Kinek van joga uralkodni? Hogyan kell a politikai hatalmat elosztani?

Első pillantásra a válasz nyilvánvalónak tűnik – természetesen egyenlően. Egy ember, egy szavazat. Minden más eljárás diszkriminatív. Ám Arisztotelész emlékeztet bennünket arra, hogy az igazságos elosztással foglalkozó összes elmélet diszkriminatív. A diszkrimináció mely fajtái igazságosak? A válasz az adott tevékenység létezésének céljától függ.

Ezért mielőtt megválaszolhatnánk azt a kérdést, hogy hogyan kell a politikai hatalmat és jogokat elosztani, meg kell vizsgálnunk a politika célját vagy *telos*át. Fel kell tennünk a kérdést: *milyen* célt szolgál a politikai egyesülés?

Ez megválaszolhatatlan kérdésnek tűnik. A különböző politikai közösségek különböző dolgokat tartanak fontosnak. Egy dolog egy fuvola vagy egy egyetem létezésének céljáról vitatkozni. Természetesen ezekben a viszonylag jelentéktelen kérdésekben is lehetnek szélsőséges nézetek, ám ezek létezésének célja mégis többé-kevésbé jól körülírható. A fuvola célja valahogy kapcsolatban van a zenével; az egyetemé pedig az oktatással. Ám képesek vagyunk-e igazán meghatározni egy politikai tevékenység célját?

Manapság nem úgy gondolkodunk a politikáról, mint aminek egy bizonyos magában való célja van, hanem inkább úgy, mint valami, aminek az állampolgárok választásuk szerint többféle célt adhatnak. Vajon nem azért vannak választások, hogy az emberek bármely

pillanatban eldönthessék, milyen célokkal és ügyekkel akarnak közösen foglalkozni? Ha egy politikai közösség számára az ilyen célokat előre meghatároznánk, azzal megfosztanánk az állampolgárokat a döntés lehetőségétől. És azt is kockáztatnánk, hogy egyesek olyan értékeket erőltetnének, amelyeket mások nem osztanak. A tény, hogy nem nagyon akarjuk a politikát valamilyen határozott céllal felruházni, azzal magyarázható, hogy ragaszkodunk egyéni szabadságunkhoz. A politikát olyan folyamatnak tekintjük, ami mindenki számára lehetővé teszi, hogy maga döntsön céljai tekintetében.

Arisztotelész nem ért ezzel egyet. Számára a politika célja nem az, hogy egy, a céloktól független keretet állítson fel a jogok számára. Szerinte a politika célja az, hogy jó állampolgárokat neveljen, és biztosítsa a jó jellem formálását.

„Így nyilvánvaló, hogy az erényről gondoskodni kell, legalábbis egy olyan városállamban, melyet nemcsak szóval, de a valóságban is annak nevezhetünk, mert különben a közösségből csupán fegyverbarátság lesz. (...) Sőt a törvény szerződés, (...) mintegy kezes az egymás közötti jogra, de nem tudja jókká és igazságszeretőkké tenni a polgárokat.”⁵

Arisztotelész bírálja az oligarchiát és a demokráciát, azt a két dolgot, amely szerinte a legerőteljesebben igényt formálhat a politikai hatalomra. Mindkettő igénye valamennyire megalapozott, de csak valamennyire. Az oligarchák azt gondolják, hogy nekik, a gazdagoknak van joguk a politikai hatalomra. A demokraták szerint az állampolgárság és a politikai hatalomban való részvétel egyetlen kritériuma, hogy valaki szabadnak született. Ám mind a két csoport eltúlozza igényének jogosságát, mert mind a kettő félreérti a politikai közösség célját.

Az oligarchák tévednek, mert a politikai közösség célja nem csupán a vagyon védelme, netán a gazdasági jólét előmozdítása. Ha csupán ezekről a dolgokról lenne szó, akkor a vagyonosok megérdemelnék, hogy ők kapják a politikai hatalom legnagyobb részét. De a demokraták is tévednek, mert a politikai közösség nem csupán arról szól, hogy a többség képes legyen akaratának érvényesítésére.

Demokratákon Arisztotelész azokat érti, akiket mi „többségieknek” nevezünk. Ő elutasítja, hogy a politikai közösség célja a többség preferenciáinak érvényesítése lenne.

Mindkét csoport figyelmen kívül hagyja a politikai közösség legfőbb célját, amely Arisztotelész szerint az állampolgárok erényeinek formálása. Az államok célja nem az, hogy „(legyenek) (...) egyezségek a behozatali cikkekről, szerződéseik a jogvédelemről és írásos megállapodásaik a fegyverbarátságról”.⁶ Arisztotelész számára a politika valami magasabb rendű. A politika számára arról szól, hogyan tanulhatjuk meg, hogy jó életet éljünk.

A politika célja nem lehet kevesebb, mint hogy megtanítsa az embereket, hogyan fejleszthetik különleges képességeiket és erényeiket, hogyan lehet a közjóról gondolkodni, állást foglalni gyakorlati kérdésekben, részt venni a közösségi munkában, és gondoskodni a közösség egészének jövőjéről.

Arisztotelész egyetért azzal, hogy az alacsonyabb szintű szövetkezések is hasznosak, például a védelmi vagy a kereskedelmi megállapodások. Ám azt állítja, hogy ezek a szerveződések nem alkotnak igazi politikai közösséget. Miért nem? Azért, mert korlátozott célokat tűznek maguk elé. Az olyan szervezetek, mint a NATO, a NAFTA vagy a WTO csupán a biztonsággal vagy a kereskedelmi cserével foglalkoznak, azaz nem olyan szerveződések, amelyek az egyén jellemének formálását tűzik célként maguk elé. Ugyanezt lehet elmondani egy olyan városról vagy államról, amelyet csak a biztonság és a kereskedelem érdekel, de közömbös lakóinak morális és állampolgári nevelése iránt. „És egyik nem törődik a másikkal a tekintetben, hogy milyennek kell lennie általában az embernek” – írja Arisztotelész, így szerveződésük nem tekinthető *polis*znak, azaz politikai közösségnek.⁷

„Világos tehát, hogy a városállam nem a lakóhely közössége, amely az egymást fenyegető bántalmazások elhárítására vagy az adás-vétel kedvéért ilyen.” Ezek szükséges, de nem elégséges feltételek a *polis* számára. Városállamot csakis a „boldog élet közössége” alkot.⁸

Ha a politikai közösség célja a jó élet előmozdítása, mi következik ebből a hivatalok és a megbecsülés elosztására nézve? Ami igaz

a fuvola esetében, igaz a politikára is: Arisztotelész gondolatmenete a dolog céljából indul ki, ahonnan eljut a legmegfelelőbb elosztási módhoz. Azok, akik a leginkább kitűnnek az állampolgári erények gyakorlásában, akik a leginkább képesek a közös jóról gondolkodni, nos, azok teszik a legtöbbet „a városállam” érdekében, így ők érdemlik a legnagyobb részt a politikai elismerésből és befolyásból.⁹

Mivel a politika célja a jó élet előmozdítása, a legmagasabb hivatalok és a legnagyobb elismerés azokat illeti – például Periklészt –, akik a legnagyszerűbb állampolgári erényekkel rendelkeznek, és leginkább képesek a közjó felismerésére. A vagyonosok is befolyással kell, hogy rendelkezzenek. A többségi szempontoknak is valamenynyire érvényesülniük kell. Ám a legnagyobb befolyással azoknak kell rendelkezniük, akiket a jellemük és értékítéletük alkalmassá tesz arra, hogy döntsenek: kell-e, és ha igen, mikor és hogyan, háborúznia Athén városának Spártával.

Az olyan emberek, mint Periklész (vagy Abraham Lincoln) nem csak egyszerűen azért kell, hogy a legmagasabb hivatalt és megbecsülést birtokolják, mert bölcsen politizálnak, ami mindenki számára a legjobb helyzetet eredményezi. Azért is kell, hogy ez így legyen, mert a politikai közösség egyik célja az állampolgári erények elismerése és megjutalmazása. Amikor a publikum elismeri azokat, akik kiemelkedő állampolgári erényekről tesznek tanúbizonyságot, azzal egyszersmind a jó város formálását is elősegíti. Íme, ismét egy példa arra, amikor az igazságosság két aspektusa, a teleologikus és a megbecsüléssel kapcsolatos kéz a kézben jár.

Lehetünk-e jók, ha nem veszünk részt a politikában?

Ha Arisztotelésznek igaza van abban, hogy a politika célja a jó élet előmozdítása, valóban könnyű belátni, hogy azok érdemlik a legmagasabb hivatalokat és elismerést, akik a legjobb teljesítményt nyújtják az állampolgári erények gyakorlása terén. Ám vajon igaza van-e abban, hogy a politika célja a jó élet előmozdítása? Ez enyhén szólva is vitatott állítás. Manapság a politikára mint szükséges rosszra tekin-

tünk, nem pedig mint a jó élet lényeges alkotórészére. Amikor a politikára gondolunk, sokszor a kompromisszumok, a lobbierdekek vagy a korrupció jut eszünkbe. Még ha ezektől el is vonatkoztatunk, és a politikát idealizált kategóriákban tárgyaljuk – mint a társadalmi igazságosság előmozdításának vagy a világ jobbításának eszközéről beszélve róla –, akkor is úgy véljük, hogy a politika a cél érdekében felhasznált eszköz, egy hivatás a sok közül, nem pedig lényeges eleme az emberi jósnak.

Miért gondolja akkor Arisztotelész, hogy a részvétel a politikában valamiképp lényeges eleme a jó életnek? Miért nem élhetünk jó, érényes életet politika nélkül?

A válasz az emberi természetben keresendő. Csak a *polis*ban élve és a politikában részt vállalva lehetünk képesek maximálisan kiteljesíteni emberi mivoltunkat. Arisztotelész rólunk emberekről beszélve úgy véli, hogy nagyobb mértékben vagyunk politikai társulásra valók, mint a méhek és más csapatban élő állatok Ennek oka pedig a következő: a természet semmit sem tesz feleslegesen, és az emberi lények, eltérően az állatoktól, rendelkeznek a beszéd képességével. Az állatok képesek hangokat hallatni, amelyekkel örömet és fájdalmukat tudják éreztetni. Ám a nyelv kizárólag az emberekre jellemző képesség, amely nem csupán az élvezet és a fájdalom jelzésére szolgál. Arra is alkalmas, hogy kifejezzük vele, mi igazságos és mi igazságtalan, segítségével képesek vagyunk különbséget tenni jó és rossz között. Ezeket a dolgokat nem csendben tesszük magunkévá, és aztán szavakat találunk arra, hogy kifejezzük őket; a nyelv az a médium, amelynek a közvetítésével felismerjük a jót, és gondolkodunk róla.¹⁰

Csak a politikai közösségben, mondja Arisztotelész, tudjuk gyakorolni megkülönböztető képességünket, a beszédet, hiszen csak a *polis*ban vagyunk képesek másokkal eszmét cserélni az igazságról, az igazságtalanságról és a jó élet természetéről. „Így tehát minden városállam a természet szerint létezik, (...) sőt a természetnél fogva az állam (...) mindegyikünknek előbbre való.”¹¹ Az „előbbre való” szavakon nem kronológiai értelemben vett előidejűséget ért, hanem elsőrendűséget a funkció, a cél tekintetében. Egyének, családok

és törzsek a városok létrejötte előtt is léteztek már; ám csak a *polisz*-ban vagyunk képesek az emberi természet kibontására. Amikor elszigetelték vagyunk, nem tudjuk fenntartani magunkat, mert nem vagyunk képesek a fejlődésre beszédben és az erkölcsi diskurzusra. „Mindebből tehát világos, hogy (...) az ember természeténél fogva állami életre hivatott élőlény.”¹²

Így aztán csak akkor vagyunk képesek emberi mivoltunk kiteljesítésére, amikor gyakoroljuk adottságunkat a beszédre, amely viszont azt igényli, hogy másokkal eszmét cseréljünk arról, hogy mi a helyes és helytelen, a jó és a gonosz, az igazságos és az igazságtalan.

Az ember felteheti a kérdést, vajon miért csak a politikai közegben tudjuk képességünket a beszédre és az eszme cserére gyakorolni? Miért nem tehetjük ezt családjunk vagy rokonságunk körében, esetleg klubokban? E kérdés megválaszolásához szemügyre kell vennünk Arisztotelész magyarázatát az erényről és a jó életéről, amelyet a *Nikomakhoszi etika* című művében fejt ki. Bár ez az írás elsősorban morálfilozófiai kérdésekkel foglalkozik, mégis bemutatja, hogy az erényt csak állampolgárként szerezhettük meg.

Az erkölcsi lét célja a boldogság, ám a *boldogság*on Arisztotelész nem azt érti, amit az utilitáriánusok – az élvezet maximalizálását a fájdalom felett. Az erényes ember a megfelelő dolgokban talál élvezetet és szenved el fájdalmat. Az erkölcsi kiválóság nem abban áll, hogy összegezzük az élvezetet és a fájdalmat, hanem abban, hogy szétválasztjuk őket oly módon, hogy a nemes dolgokban lelünk élvezetet, és az alantas dolgok okoznak fájdalmat. A boldogság nem lelkiállapot, hanem egyfajta létezés, tehát „az erény szerinti cselekedetek (...) még nem igazságosan vagy mértékletesen végrehajtott cselekedetek, hanem csak akkor, ha a cselekvő személy (...) bizonyos lelki tulajdonság birtokában cselekszik”¹³

Ám miért szükséges *polisz*ban élnünk ahhoz, hogy erényes életet élhessünk? Miért nem tanulhatjuk meg otthon, a filozófiaórákon vagy az etikával foglalkozó könyveket olvasva az egészséges erkölcsi elveket, hogy aztán szükség szerint alkalmazzuk őket? Arisztotelész azt állítja, hogy nem ez a módja annak, hogy erényesekké váljunk.

„Az erkölcsi erények egyike sem természettől fogva van bennünk (...), viszont csak a szokás által lehetünk bennük tökéletesek.” Ez olyan dolog, amit úgy tanulunk meg, hogy gyakoroljuk, „mint ahogy azt az alkotóművészetek terén is tapasztaljuk”.¹⁴

Gyakorolva tanulni

Ebben az értelemben az erényessé válás olyan, mint a fuvolajáték tanulása. Senki nem tanul meg zenélni könyvekből vagy előadásokból. Gyakorolni kell. Segít a tanulásban, ha gyakorlott zenészek játékát hallgatjuk. Nem lehet valaki hegedűs, ha nem hegedül. Ugyanígy van az erkölcsi erénnyel: „Ha az igazságos tetteket gyakoroljuk: igazságossá, ha mértékletes tetteket: mértékletessé, ha a bátor tetteket: bátorrá leszünk.”¹⁵

Ugyanígy áll a helyzet más képességekkel és szakmákkal, mint amilyen például a főzés. Sok szakácskönyv kapható, de senkiből nem lesz nagyszerű séf pusztán attól, hogy ezeket olvassa; ahhoz sokat kell főzni. Egy másik példa a vicceselés. Nem leszünk komikusok attól, hogy viccgyűjteményeket olvasunk vagy tréfás történeteket gyűjtünk. És az sem lehet, hogy egyszerűen csak megtanuljuk a komédiázás lényegét. Gyakorolni kell – az ütemet, az időzítést, a gesztusokat, a hangsúlyozást –, és sokat nézni Jack Benny-t, Johnny Carsont, Eddie Murphyt vagy Robin Williamst.

Ha az erkölcsi erény olyasmi, amit úgy tanulhatunk meg, ha gyakoroljuk, akkor először is a megfelelő szokásokat kell kialakítanunk. Arisztotelész számára ez a törvények elsődleges feladata; azokat a szokásokat kell fejlesztenünk, amelyek elősegítik a nemes jellem kifejlődését: „A törvényhozók szoktatással igyekeznek a polgárokat jó erkölcsökre nevelni, s minden törvényhozónak erre irányul az akarata; s aki ebben nem helyesen jár el, az célt téveszt, s egyáltalában ebben különbözik a jó kormányzat a rosszától.” Az erkölcsi nevelés nem annyira a szabályok kihirdetéséről, mint inkább a szokások kifejlesztéséről és a jellem alakításáról szól. „Tehát nem hogy csekély, sőt ellenkezőleg: igen nagy különbséget jelent, hogy már ifjúkorunktól

fogva így vagy úgy vagyunk-e szoktatva, sőt mondhatjuk, minden ezen fordul meg.”¹⁶

A szokást hangsúlyozva Arisztotelész nem gondolja, hogy az erkölcsi erényt be lehetne magolni. A szokás az erkölcsi nevelés első lépése. Aztán, ha minden jól megy, a szokás előbb-utóbb rögzül, és megértjük, hogy mi célt szolgál. Judith Martin etikett-tanár, aki „Miss Manners” (Viselkedés kisasszony) álnév alatt ír, és aki az etiketről tesz közzé rövid írásokat, egy ízben felpanaszolta, hogy leszoktunk a köszönőlevelek írásáról. Mostanság feltételezzük, írja, hogy az érzések fontosabbak, mint a jó modor, és még ha hálát is érzünk, nem kell ilyen formásokkal törődnünk. Ő azonban nem ért egyet ezzel: „Ellenkezőleg, én azt gondolom, hogy ha gyakoroljuk a megfelelő viselkedést, azzal végső soron fejlesztjük a nemes érzéseket; ha elég sok köszönőlevelet írunk, előbb-utóbb egy kis hálát is fogunk érezni.”¹⁷

Így képzei el Arisztotelész is az erkölcsi erényt. Minél inkább megtanulunk erényesen viselkedni, annál inkább hajlamosak leszünk erényesen cselekedni.

Sokan gondolják, hogy az erkölcsös cselekvés azt jelenti, hogy valamilyen előre megadott recept vagy szabály szerint kell viselkednünk. Ám Arisztotelész szerint ez a megközelítés figyelmen kívül hagyja az erkölcsi erény egy fontos jellemzőjét. Az ember ismerheti a megfelelő szabályt, de nem biztos, hogy tudja, hogyan és mikor kell alkalmaznia. Az erkölcsi nevelés lényege, hogy megtanuljuk felismerni a különböző helyzetek jellemzőit, amelyek az egyik vagy másik szabály alkalmazását teszik szükségessé. „Márpedig cselekvéseink körülményeiben, s abban, ami ránk nézve hasznos lehet, szilárd elvről sohasem lehet szó, aminthogy nem lehet erről szó az egyéniség kérdésében sem, (...) hanem mindig magának a cselekvő személynek kell az adott eset figyelembevételével tisztába jönnie a feladattal, akár csak az orvoslásban vagy a hajókormányzásban.”¹⁸

Arisztotelész azt mondja nekünk, hogy az egyetlen általános dolog, ami az erkölcsi erényről elmondható, hogy a két szélsőség közötti középút. Ám készséggel elismeri, hogy ezzel nem megyünk

sokra, mert ennek a középútnak a megtalálása a különböző szituációkban korántsem könnyű. A feladat a helyes dolog cselekvése: „Mennyit, mikor, mi célból és hogyan (...) nem olyan könnyű dolog.”¹⁹

Ezt azt jelenti, hogy a szokás, bármennyire is fontos, nem lehet maga az erkölcsi erény. Új helyzetekkel szembesülünk, és tudnunk kell, hogy az adott körülmények között melyik szokásunk megfelelő. Ezért az erkölcsi erény része az ítélet is, egyfajta tudás, amit Arisztotelész „okosság” nevez. Ellentétben a tudománnyal, amely „általános és szükségszerű dolgok” megismerésére vonatkozik,²⁰ az okos embernek az egyes eseteket is ismernie kell, mert hiszen cselekvéssel függ össze, márpedig „a cselekvés mindig egyes esetekben történik.”²¹ Arisztotelész definíciója szerint az okosság az igaz gondolkodással párosult cselekvő lelki alkat, amely „arra irányul, ami az embernek jó.”²²

A gyakorlati bölcsesség morális erény, politikai következményekkel. A gyakorlati bölcsességgel rendelkező emberek képesek arra, hogy helyesen gondolkodjanak arról, hogy mi jó, nem csupán saját maguk, de polgártársaik, sőt az egész emberiség számára. Az ilyen gondolkodás nem filozofálás, mert változékony és partikuláris dolgokra vonatkozik. A cselekvés a célja itt és most. Ám több, mint számítás. Az a célja, hogy azonosítsa a legmagasabb rendű emberi jót az adott körülmények között.²³

A politika és a jó élet

Talán most már jobban értjük, hogy a politika Arisztotelész számára miért nem egy a foglalkozások közül, hanem a jó élet lényeges eleme. Először is a *polis* törvényei rögzítik a helyes szokásokat, elősegítik a jellem fejlődését, és lehetővé teszik, hogy az állampolgári erények felé haladjunk. Másodszor, az állampolgárok élete megteremti annak lehetőségét, hogy éljünk az eszmecserére és a gyakorlati bölcsességre való képességünkkel, amely egyébként parlagon heverne. Ez nem az a fajta dolog, amit otthon is végezhetünk. Ülhetünk a partvonalon, és rágódhatunk azon, hogy milyen politikát támogatnánk, ha rajtunk múlna. Ám ez nem ugyanaz, mint részt venni fontos akciókban,

